

HEIDEGGER EN HET FENOMEEN VAN DE DOOD

Ingrid Leman-Stefanovic, *The Event of Death: A Phenomenological Enquiry*. Dordrecht. Martinus Nijhoff (Philosophy Library Volume 23), 1987, 345 blz., Hfl. 145, Bfr. 2.900, ISBN 90 247 3414 2

Dit boek is tegelijk een grondige en hartnekkige poging om binnen het denken van Martin Heidegger een antwoord te bieden op de stelling uit *Sein und Zeit* (§ 47) dat niemand toegang heeft tot de dood van een ander. Er staat: "Wir erfahren nicht im genuinen Sinne das Sterben der Anderen, sondern sind höchstens immer nur 'dabei'" (blz. 239) ('In eigenlijke zin ervaren wij het sterven van de andere niet, we zijn er echter hoogstens bij'). Heidegger, die ontologisch het fenomeen van de dood als een fenomeen van het leven wil beschrijven, houdt zich in principe ver van allerlei psychologische overwegingen. Het is hem om de ontologie en niet om de 'ontiek' van de dood te doen. Dat weet iedereen die zich met Heidegger inlaat en die de boeiende paragrafen over 'Sein zum Tode' heeft gelezen.

De auteur van *The Event of Death* wil meer. Consequent met haar opzet filosofisch het nabij-zijn bij de stervende te articuleren, wil ze niet in de eerste plaats met Heidegger polemiseren, maar hem begrijpen. Dat betekent hier hem zover mogelijk volgen in zijn denken. Ze zet zich dan ook tegen een aantal van zijn critici af, wanneer ze meent dat ze hem niet goed hebben begrepen of in verband met bepaalde thema's onwelwillend interpreteren. Zo meent ze dat heel wat commentatoren onvoldoende het *Musein* van het *Dasein* in hun beschouwingen verdisconteren. Leman-Stefanovic is daarentegen van oordeel dat de thema's van de liefde, van het authentisch begrijpen en van de echte bezorgdheid niet weg te denken zijn, zelfs indien men moet onderkennen dat zij er een stiefmoederlijke behandeling krijgen (blz. 205).

Precies de authentische *Fürsorge*, door Heidegger als mogelijkheid onderkend, betekent voor Leman-Stefanovic het uitgangspunt om de overlevende dichter bij de stervende te brengen. Ze realiseert zich wel dat ze in haar beschrijving de stap van het ontologische naar het ontische zet, maar ze voelt zich hierbij door een gedachte uit Heideggers *Grundprobleme in der Phaenomenologie* gesterkt: de ontologie laat zichzelf niet op een zuivere manier funderen, de ontologie heeft immers een ontische basis (blz. 305). Bijgevolg moet de filosoof naar de gebeurtenissen zelf en pas via een hermeneutiek van wat feitelijk geschiedt de stap naar de ontologie zetten.

Het boek van Ingrid Leman-Stefanovic bestaat uit drie delen. In heideggeriaanse zin geeft ze eerst de wortels van het fenomeen van de dood aan. Deze dialoog met de auteur van *Sein und Zeit* sluit af met de overweging dat men bij Heidegger niet mag blijven. Zelfs als hij, volgens de auteur, op een briljante en originele manier de ontologische wortels van het fenomeen van de dood heeft onthuld, dan toch blijft de vraag of hij "in voldoende mate recht heeft gedaan aan de beschrijving van de zin van de ontische mogelijkheden die het fenomeen van de dood reveleert" (blz. 131). Daarom handelt het tweede deel van het boek over de dood als ontische gebeurtenis. Op die manier wil de auteur het fenomeen van de dood als een bepaalde, als een specifieke mogelijkheid van de mens begrijpen. Na een heideggeriaanse interpretatie van de notie gebeurtenis (*Ereignis*) als een werkelijkheid die men zich

toe-eigent - iets wat naar mij toe-komt - wil zij ingaan op het fenomeen van de eigen dood. "Het is onze taak te beginnen met de ont-dekking van de ontologische betekenis van de dood zoals zij onthuld wordt wanneer we *face to face* voor onze eigen dood staan, en dit door een bepaalde, ontische gebeurtenis waarbij onze werkelijke existentie, en al wat voor ons in onze wereld zinvol is, aan de orde is" (blz. 147-148).

Ingrid Leman-Stefanovic moet dus de stap naar een zekere empirie zetten. Ze laat zich hierbij inspireren door het werk van Elisabeth Kübler-Ross die met haar beschouwingen over stervensbegeleiding, over de gesprekken met stervenden en over de aanvaarding van de dood de verschillende stadia in het sterven van de nog bij bewustzijn terminale patiënten heeft geformuleerd. Ze zijn intussen bekend geworden: ontkenning van de nakende dood, angst, 'marchanderen' om aan de dood te ontkomen, depressie en tenslotte aanvaarding. De auteur van *The Event of Death* gaat op deze stadia in en meent hierbij dat zij in de grond behoren tot het *Dasein* in zijn nood om te bestaan en om in-de-wereld te zijn (blz. 189-192). Gezien dit *Dasein* per definitie *Mitsein* is, is de mogelijkheid gegeven dat men de stervende nabij kan zijn. De auteur heeft het in dit perspectief over de bezorgdheid ('solicitude', 'Fürsorge') als de mogelijkheidsvoorwaarde voor een ontologisch besef van de ontische gebeurtenis van de dood van de andere. Zij meent hierbij "dat de ontologische wortels van de bezorgdheid in een relatie tot het Niets de suggestie biedt dat ik elementen van de zijnsmogelijkheid van de andere kan begrijpen, zonder dat ik daarom gelijkaardige ervaringen in mijn verleden moeten hebben gehad. Indien de bezorgdheid mij op een authentische manier bewust maakt van de zijnsmogelijkheid van de andere, is het dan niet redelijk te besluiten dat deze bezorgdheid de weg kan openen voor een authentisch begrijpen van de dood, en dit via de weg van de dood van de andere?" (blz. 229-230). De volgende stap die Ingrid Leman-Stefanovic nu zet, is de stelling dat de bezorgdheid een betrokkenheid kan zijn in het mee-beleven van de dood van de andere; hier gaan dood (als zijnsmogelijkheid) en liefde samen. De dood is natuurlijk een ongelofelijke kloof in het bestaan, maar de ontmoeting met die kloof is "slechts mogelijk op basis van de nabijheid die in de betrokkenheid wordt gerealiseerd" (blz. 255). De auteur is natuurlijk niet naïef en moet op een bepaald punt onvermijdelijk de stelling van Heidegger ten dele bijtreden; zij schrijft daarom enkele bladzijden verder: "Hoewel het waar is dat de authentische betrokkenheid de mogelijkheid van een uniek, ontologisch begrijpen van het zijn van de ander reveleert, toch betekent dit inderdaad niet dat mijn authentisch 'zijn-met' mij toelaat voor de andere zijn dood te sterven, in de zin dat ik de andere bevrijd van een bepaalde, *unüberholbare* mogelijkheid van de onmogelijkheid van *zijn bestaan*" (blz. 259). Ik ben de andere niet, maar niettemin kan ik de andere zo nabij zijn door de participatie aan de ontische gebeurtenissen van het begrijpen, dank zij de 'Fürsorge'. Ook precies dit maakt de grondslag van het rouwen uit: in het rouwen sterf ik met de andere, van wie ik houd, mee. Wie in diepe droefheid overleeft, leeft op dat ogenblik niet zoals de niet-rouwenden.

In een vrij kort laatste deel schetst Ingrid Leman-Stefanovic de ontisch/ontologische implicaties van haar onderzoek. Ze beklemtoont dat een ontische gebeurtenis, zoals de dood van een concrete persoon, ontologische betekenis kan onthullen. Ze tracht dit ook binnen het denken van Heidegger hard te maken, waardoor ze de al te radicale scheiding tussen het ontische en het ontologische kan milderen. Op die manier hoeft de vraag naar het Zijn - het vraagstuk *par excellence* voor Heidegger - niet ten koste van de zijnden te worden gesteld.

Bijgevolg heeft de auteur niet alleen een existentiële problematiek ter sprake gebracht, maar heeft ze ook een interessante bijdrage in de Heidegger-exegese geleverd. Zij heeft echter haar boek niet in functie van een academisme geschreven. Het is mij duidelijk dat de existentiële ontkien voor de auteur primeert - precies dit uitgangspunt brengt mee dat dit boek lezenswaard is en de saaiheid van de academische studie overstijgt.

Jacques DE VISSCHER